Олег Клименко

БОНІСТИКА НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ ВІД ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТТЯ ДО НАШИХ ДНІВ

Державний архів Тернопільської області

Описано історію боністика на Тернопільщині від поч. XIX ст. до наших днів. Значну увагу приділено особистостям боністів і нумізматів.

Коріння боністики на Тернопільщині історики схильні вбачати у створеному 1805 р. нумізматичному кабінеті Кременецької гімназії, основою якого була особиста колекція директора цього навчального закладу, графа Тадеуша Чацького (1765-1813)[1]. Сам Т. Чацький був дослідником грошовому обігу в Польщі та Литві періоду середньовіччя. Цьому питанню присвячено один з розділів виданої 1800 р. книжки «Про литовські і польські права» (іл. 1).

Свого часу граф купив у нащадків останнього польського короля Станіслава-Августа Понятовського його зібрання античних монет та польських медалей (близько 16000 одиниць). Для викладання у ліцеї нумізматики Т. Чацький запросив професора історії та географії Йоахіма Лелевеля (1786-1861). Однак в Кременці він довго не затримався, бо, як людина творча, не любив рутинної роботи з опису й впорядкування колекції. За винятком частини античних монет, до яких все ж дійшли руки Лелевеля, збірка довгий час залишалася під адміністративною опікою графського «дозорця» Францішка Скарбека-

[1] Не слід забувати й про сумну долю великої нумізматичної колекції князів Вишневецьких-Корибутів-Мнішеків, започаткованої ще XVII ст., що зберігалася в їхньому родовому маєтку у Вишнівці. Якими нумізматичними раритетами володіли ці магнати, чи були в їхній колекції власне бони – не відомо, оскільки не збереглися каталоги. Нині монети, медалі, книги, картини, скульптури, гобелени, посуд, зброя з цієї колекції зберігаються в музеях Варшави, Дубліна, Санкт-Петербурга і Москви [1]. У пожежі 1806 р. загинула велика колекція стародруків, пам'яток мистецтва, монет та медалей у Білокриницькому замку-палаці на Крем'янеччині [2]. Величезна колекція саксонської порцеляни, зброї, монет, медалей зберігалася і в палаці князів Любомирських в містечку Червоногород Заліщицького району. У ті часи в Україні нумізматичні колекції були в багатьох маєтках і в деяких церковних інституціях (Києво-Печерська лавра, Василіанський монастир в Умані). На початку XX ст. сформувалися великі нумізматичні колекції князя Кочубея, барона Шодуара, Трощинського, й інші [3].

Рудського і систематично не вивчалася. Лише 1834 р. її описав й дослідив Альбергранді [4].

У своїй науковій праці «Про монетну справу в Польщі і Литві для учнів Волинської гімназії» (1810) Т. Чацький так оцінював цю неординарну збірку: «Станіслав-Август зібрав чудову колекцію. Частину золотих монет та медалей було переплавлено на монетному дворі в час повстання 1794 р. Золоті медалі, карбовані на честь польських королів, у монетного двору були викуплені. Принесла їх до нашої збірки шляхетна вдача Себастьяна Бадені; велика частина стала власністю князя Станіслава Понятовського. Залишилися деякі вітчизняні гроші, і те разом зі збіркою давніх монет знаходиться в Кременці» [5].

Завдяки ентузіастам нумізматики збірка швидко поповнювалася. Щедрі дарунки зробили цар Олександр І, воєначальники Кутузов, Дерфельден, князі Чарторийський, Замойський, княгиня Теофілія Сапіга, графи Мошинський, Колонтай та інші. Станом на початок 1830 р. нумізматична колекція вже нараховувала близько 20 тис. одиниць. Поряд з монетами та медалями в кабінеті зберігалися паперові бони, емітовані під час повстання Т. Костюшка, та металеві бони обложеного Замостя 1813 р. Відомо, що крім Йоахіма Лелевеля нумізматичні та боністичні матеріали використовували під час занять з гімназистами історик Юзеф Ульдинський та економіст Міхал Побуг-Хонський.

Проте мінц-кабінету не судилося довго проіснувати. Кременецькі ліцеїсти взяли активну участь у польському повстанні 1830-1831 рр. Вихованці ліцею чекали прибуття до міста керівника польських повстанців Дверніцького, щоб приєднатися до його загону. Однак ці плани завчасно розгадав царський генерал Рідігер і атакував повстанців при містечку Боремель, що на Дубенщині, і, не давши з'єднатися з ліцеїстами, змусив до втечі в Галичину [6].

На покару за це після поразки повстання навчальний заклад закрили. Обладнання, наукові колекції, збірку картин і зліпків античної скульптури, багату бібліотеку і нумізматичний кабінет спочатку передали Віленському університетові. Той університет як «заколотний» також було закрито 1 травня 1832 р. Згодом колекції перейшли до створеного 1834 р. Київського університету Св. Володимира та Харківського університету. Відомо, що монети було розподілено так: 19939 одиниць отримав Київський університет, а 1500 – Харківський [7].

У 1884 р. нумізматична колекція Київського університету нараховувала 34520 монет і медалей [8]. Однак під час організації передачі колекції нумізматичного кабінету Віленському університету частина експонатів, очевидно, була викрадена. Ще в 90-х рр. XIX ст. в Кременці циркулювали чутки, що «при закритті ліцею поляки заховали найцінніше його майно в одному з підземель» [9]. Про те, що такі підземелля існують насправді, свідчать задокументовані випадки провалів землі поблизу ліцею в 1887, 1928 та 1931 рр. [10].

Зафіксовано й матеріальне підтвердження вказаних фактів. На поч. 90-х рр. минулого століття в середовищі колекціонерів час від часу стали з'являтися давньогрецькі та римські республіканські монети дуже гарної збереженості, не характерні для нашого регіону. Їхні сліди ведуть до Кременця.

У 1833 р. австрійський великий князь Фердинанд д'Есте відвідав Тернопільську гімназію і подарував для її нумізматичного кабінету колекцію монет та медалей, частина якої, очевидно, пізніше увійшла до фондів Подільського регіонального музею [11]. Цей музей було створено з ініціативи відомого тернопільського краєзнавця, президента «Товариства народної школи» (TSL) Станіслава Сроковського й урочисто відкрито 3 квітня 1913 р. Експонати для музею розпочали збирати ще з 1906 р. [12].

У той період боністика була тільки розділом нумізматики і розвивалася в її руслі. За даними путівника, у Тернопільському регіональному музеї в складі нумізматичної колекції (533 монети) були також паперові грошові знаки періоду повстання Т. Костюшка, банкнота в 1 злотий 1831 р., бона в 6 злотих домінії Жарки та ін. [13].

Під час Першої світової війни Подільський регіональний музей зазнав значних руйнувань. У червні 1915 р. за наказом російської окупаційної адміністрації багато цінних експонатів, у т. ч. нумізматична і боністична колекції (1321 монет та бон), було вивезено вглиб Росії. У Тернопіль вони повернулися лише частково, коли росіяни вдруге оволоділи містом. Щоправда, деякі музейні реліквії все ж таки вдалося врятувати від евакуації. Патріоти міста переховували їх у приміщенні магістрату [14].

16 липня 1917 р. російська армія під натиском німецьких військ поспішно покинула Тернопіль. Подільський музей у черговий раз пограбували. Цьому варварському акту посприяв капітан Кузьмін з російської військової комендатури. За його наказом було також знищено міську касу. У пожежі згоріли цінні папери та зразки міських

бон емісії 1914 р. [15]. Згодом частина пограбованих монет з'явилася на тернопільському базарі і, з урахуванням фактора розмінної кризи, стала використовуватися як розмінна фракція паперових грошей [16].

У 1925 р. гімназійний професор Броніслав Гурський знову почав збирати експонати для музею. Завдяки його ініціативі, дієвій підтримці його колег, професорів Домарадського і Віснєвського 9 листопада 1930 р. відроджений Подільський краєзнавчий музей відкрив свою експозицію для огляду. Помітний вклад у формування нумізматичної та боністичної колекцій вніс науковий співробітник музею Томаш Кунзек [17].

У зв'язку із зростанням кількості експонатів постало питання про перенесення музею в інше приміщення, зокрема в т. з. Новий замок, збудований на початку XIX ст. неподалік від Старого замку. У 1934 р. Подільський регіональний музей зайняв місце в 12-ти кімнатах цієї споруди. На початку 30-х років на Тернопільщині розпочалася «музейна гарячка», що проявилася у відкритті низки краєзнавчих музеїв, зокрема в Теребовлі, Монастириську, Бучачі, Борщові, Заліщиках, Підгайцях, Збаражі, Кудринцях та ін. населених пунктах воєводства.

Певний внесок у розвиток боністики зробив директор Бережанського міського музею Пйотровський, який сформував колекцію бон періоду Першої світової війни та Визвольних змагань 1918-1921 рр. Перлину його колекції складали приватні бони Галичини часів революції 1848 р. До наших днів з цієї збірки дійшов лише грошовий знак, емітований у 1848 р. бережанськими купцями Натансоном, Рапапортом та Фаденгехтом, що нині зберігається в Тернопільському обласному краєзнавчому музеї. Проте після переходу Пйотровського 1926 р. на посаду консерватора пам'яток мистецтва і культури адміністративного відділу Львівського воєводського управління ця робота на деякий час була занедбана [18].

Її на громадських засадах намагався всередині 30-х рр. продовжити відомий письменник, громадський діяч, голова повітової організації «Рідна школа», активіст «Просвіти» Франц Коковський. Проте його зусилля були перервані арештом восени 1939 р. і смертю в катівнях НКВС [19].

Поряд з міськими та сільськими музеями створювалися невеликі музеї та збірки у навчальних закладах та культурно-просвітницьких установах. Так, при українській гімназії «Рідна школа» в Тернополі 1932 р. педагоги Яким Ярема (1884-1964) та Іван Олексишин

заснували краєзнавчий музей, який згодом розмістили в приміщенні товариства «Просвіта» [20]. Їм вдалося зібрати понад 880 експонатів, серед яких, безперечно, були й боністичні матеріали. Така лапідарна оцінка фондів музею зумовлена відсутністю каталогів збірки.

Наприкінці 1939 р. радянські власті створили обласний краєзнавчий музей, на вулиці Качали, 2. Для того щоб поповнити його фонди, було розіслано циркуляр про розформування районних, міських та сільських музеїв. Ці дії мали згубні наслідки, оскільки під час передачі колекцій багато експонатів, у т. ч. нумізматичних і боністичних, було розграбовано. Особливо постраждала колекція графів Потоцьких з Поморянського замку (картини, гобелени, зброя, монети, медалі тощо). Лише Теребовлянський міський музей відмовився передати свої фонди [21].

Під час німецької окупації України нацисти планували встановити тут свою владу та організувати управління на тривалий час, тому значну увагу приділяли всебічному вивченню цих територій, зокрема в контексті історії краю. Згідно з директивою Гітлера від 1 березня 1942 р. всі музеї, бібліотеки та архіви на окупованій території переходили в розпорядження оперативного штабу рейхсляйтера А. Розенберга (ERR), якому були надані надзвичайні повноваження щодо конфіскації та вивезення документів, матеріалів й інших історичних та культурних цінностей [22].

Саме з цією метою вже на початку окупації Тернопільської області представники робочих груп та зондерштабів, що підлягали «Оперативному штабові рейхсляйтера Розенберга», паралельно з обстеженням музеїв, архівів та бібліотек, почали розгортати спочатку пошукову, а потім й цілеспрямовану науково-дослідницьку діяльність [23].

З допомогою залучених до співпраці українських фахівців окупанти намагалися забезпечити собі доступ не тільки до музейних експонатів, але й взяти на облік цінні приватні колекції. Масове відкриття музеїв, на їхню думку, повинно було стимулювати діяльність широких верств українського суспільства для наповнення фондів новими цінними експонатами.

У грудні 1941 р. за сприяння капітана Дітля з орсткомендатури Тернополя в приміщенні колишньої міської школи було відкрито історико-краєзнавчий музей, директором якого став Олійнюк, а науковим співробітником Садовська. У його основу лягла невелика збірка, що містилася в приміщенні товариства «Українська бесіда» під

опікою професора Івана Олексишина [24]. Через відсутність каталогів даних про нумізматичну та боністичну колекції отримати не вдалося.

19 червня 1942 р. в одному з приміщень колишнього Кременецького ліцею в присутності комісара Волині і Поділля урочисто було відкрито міський музей, який очолив відомий український археолог та історик Олександр Цинкаловський [25]. Завдяки наполегливій праці наукового співробітника цього музею Віктора Данилевича (1898-1949?) сформували колекцію грошових знаків самоврядувань Волині 1919-1920 рр.

Бони Кременеччини було представлено в Рівненському та Острозькому краєзнавчих музеях (відкриті 1942-1943 рр.). Наукову роботу в них вів відомий український історик та археолог Юрій Шумовський [26].

Масове колекціонування бон в Галичині і на Тернопільщині зокрема розпочалася на початку 20-х рр., одразу після закінчення світової та громадянської воєн, коли реальна цінність паперових грошей різко впала і їх легко, без особливих матеріальних збитків для себе, можна було вилучити з обігу і залишити на згадку в ролі сувенірів. Із самого початку створення товариств, які ставили за мету згуртовувати нумізматів та боністів, спрямувати їх творчу енергію в русло дослідництва, відбувалося, як і в інших сферах суспільного життя, за національною ознакою.

Серед українців першими ентузіастами боністики виявилися колишні діячі громадських самоврядувань, які з патріотичних міркувань намагалися зберегти все те, що було пов'язане з визвольними змаганнями та українським державотворенням. На сторінках журналів «Літопис «Червоної Калини», «Наша Батьківщина», «Життя і знання», «Новий час» періодично з'являлися матеріали про місцеві та приватні емісії грошей. Ці статті (краще сказати – тематичні мемуари) цінні з погляду джерелознавства, адже написані по «гарячих слідах», а їх автори, як, скажімо, Олександр Вітенко (1893-1973) та Борис Козубський (1886-1953), перебували у вирі тогочасних подій.

У ті роки також розпочав краєзнавчу діяльність молодий історик Микола Гнатишак (1903-1973). Уперше він познайомився з грошовими знаками відродженої Української держави навчаючись у 4-му класі Перемишльської гімназії. Вони справили на нього незабутнє враження і стали сенсом дальшого наукового життя. Вроджені прикмети музейного працівника у Гнатишака вчасно виявив

і допоміг розвинути директор Національного музею у Львові доктор Іларіон Свєнціцький. М. Гнатишак у пошуках загальнодержавних українських емісій, місцевих бон об'їздив практично всі міста і містечка Галичини та Волині. Достовірно відомо, що дослідник знайомився з фондами Тернопільського регіонального, Бережанського і Кременецького міських краєзнавчих музеїв. Його науково-популярні боністичні розвідки спочатку публікувались в українських часописах, а пізніше матеріалізувалися в ґрунтовне дослідження «Державні гроші України 1917-1920 років» [27], резюме якого з'явилося у третьому томі Української Загальної Енциклопедії [28].

М. Гнатишак був не тільки колекціонером, але й справжнім науковцем, який захоплювався, коли мова йшла про раритети та недосліджені бони.

З ентузіазмом він розшукував документальні матеріали про емісію грошей Пригоринської соціалістичної республіки (м. Дубровиця Рівненської області), про які йому, очевидно, розповів О. Вітенко. Надзвичайно цікавило його й таке «оригінальне явище», як «різні роди грошей, що їх видавали або штемпелювали повстанські загони» [29]. Про ці «гроші» він міг почути саме на Тернопільщині, де час від часу, рятуючись від більшовиків, перебували повстанці отаманів «Палія», «Хмари» та Гальчевського.

Через редакцію «Червоної Калини» М. Гнатишак, намагаючись розбудити інтерес широких верств населення до колекціонування бон, у 1931 р. звернувся з проханням до читачів надсилати до часопису українські грошові знаки, як державні, так і міські й приватні, для ілюстрування статей та подальшого видання окремої праці про грошові знаки [30].

Багато сил і енергії дослідник віддав упорядкуванню боністичних колекцій Музею Наукового товариства ім. Шевченка та Національного музею [31].

На розвиток боністики в Західній Україні певний вплив мали її досягнення в Радянському Союзі. Як свідчать посилання М. Гнатишака, фахівці з Галичини користувалися працями тогочасних радянських дослідників М. Калиновського [32], Є. Ванштейна [33], В. Кацітадзе [34], С. Виноградова [35], А. Браїловського [36]. У свою чергу, колекціонери з СРСР, незважаючи на «залізні кордони», також володіли певною інформацією про досягнення своїх колег у Західній Україні. В «Адресній книжці колекціонерів грошових знаків і бон, випущених на території колишньої Російської імперії», яку

опублікував 1925 р. Л. Іольсон, було перераховано більш як 400 прізвищ радянських та іноземних боністів. Серед них – Т. Сольський зі Львова (колекція 1000 бон) та В. Караван із Соколя, колекція якого також нараховувала 1000 знаків [37].

Проаналізувавши стан боністики в Радянській Україні, М. Гнатишак зробив акцент на тому, що «систематичне збирання тих бонів поширилося свого часу особливо на Наддніпрянщині і взагалі в СРСР» [38].

Дослідник також підкреслив значення грошових знаків як історико-економічних джерел та наукову цінність їх колекціонування: «ці малі ріжнородні клаптики паперу це живі і завжди вартісні свідки великого переломного часу» [39].

Його слова перегукуються з повідомленням автора одного з перших радянських каталогів Ф. Чучіна: « Паперові грошові знаки – показник культурності і економічного розвитку народу – особливо яскраво передають собою етапи еволюції розвитку країни. Окидаючи поглядом зібрання грошових знаків будь-якого історичного періоду, вдається відтворити характер відповідної епохи, інколи в таких деталях, котрі майже невловимі і недоступні в передачі словами» [40].

Об'єктивно оцінив Гнатишак й діяльність Радянської філателістичної асоціації (СФА), що видала боністичний каталог Ф. Чучіна, в якому «й територія України досить старанно освітлена» [41]. На думку М. Гнатишака, «цей каталог став джерелом для збирання і студій над тими грошовими знаками тяжкого воєнного часу» [42].

Разом з тим, слушним є зауваження дослідника про відсутність в УРСР україномовного каталогу місцевих грошових знаків. Такий каталог міг би бути продовженням монографії автора і спільно з нею «повним підручником грошової політики самостійної України в роках 1917-21» [43].

М. Гнатишак змушений був констатувати, що дослідницька робота в СРСР у галузі боністики велася в дусі настанов, викладених у збірнику промов і статей Й. Сталіна з проблем громадянської війни й національної політики більшовиків, оскільки публіцистичні штампи цих видань визначали основні напрямки наукового освоєння проблем, у т. ч. емісійної діяльності окремих самостійних держав, національних утворень і самоврядних установ, створених на руїнах колишньої Російської імперії. Він мав рацію, радянська влада не могла довго миритися з дослідженнями в галузі боністики, оскільки

вони виходили за рамки комуністичних догм. У 1938 р. Всесоюзне товариство колекціонерів було ліквідоване. Багато його активних членів було репресовано як агентів іноземних розвідок лише за те, що вони листувалися зі своїми закордонними колегами по захопленню.

Значним явищем міжвоєнного періоду був вихід у Львові 1921 р. боністичного каталогу Тадеуша Сольського, який описав 3124 бони з 308 населених пунктів Західної України, у т. ч. 9 грошових знаків з Тернополя, 13 – з Бережан, 6 – з Кременця, 3 – із Збаража. Західноукраїнські емісії вказана праця відображала значно повніше і точніше, ніж радянський каталог Ф. Чучіна [44]. Проте, як свідчать посилання, М. Гнатишак ним не користувався. Не міг його розшукати? Чи на заваді стали українсько-польські відносини?

10 лютого 1925 р. постала Спілка львівських нумізматів, співзасновником якої був Т. Сольський (1884-1966), а незмінним президентом – Францішек Бєсядецький (1869-1940). У цьому ж році з'явився і друкований орган спілки – «Львівські записки нумізматичні», за редакцією Рудольфа Менкіцького [45]. Однак через фінансові проблеми у 1928 р. вказане видання припинило своє існування [46].

У роки війни Т. Сольський підготував підсумкову працю «Польські воєнні бони 1914-1921», яка 1943 р. побачила світ у Львові накладом близько 50 примірників [47].

Проте слід констатувати, що в умовах санаційного режиму Польщі, в умовах щонайменше двох пацифікацій українського населення Галичини та Волині, колекціонування українських грошових знаків було не зовсім безпечною справою. Воно стало привілеєм окремих осіб, які здебільшого колекціонували грошові знаки польської держави, масовий інтерес до нього почав затухати вже на початку 30-х рр.

Відомий російський боніст М. Кардаков у 1930 р. з подібного приводу писав, що масове захоплення боністикою, насамперед в СРСР, закінчилося в 1928 р. Дослідник, абстрагуючись від очевидних політичних факторів, в дечому прямолінійно підійшов до пояснення цього явища, мотивуючи його лише відсутністю повного каталогу бон, що призвело до відтоку молодих колекціонерів, які «не мають надійної основи для систематизації зібраного матеріалу» [48].

Приватні і місцеві бони Тернопільщини як об'єкт дослідження цікавили також зарубіжних вчених. У січні 1924 р. до однієї з церковних інституцій Тернополя звернувся професор археології зі

Словенії (Югославія) А. Олесницький з проханням надіслати йому зразки міських бон, що були випущені в буремні роки Визвольних змагань. Вказані грошові знаки були йому потрібні для підготовки монографії на замовлення Паризького археологічного інституту [49].

Якоїсь громадської організації, яка б об'єднувала боністів та нумізматів Тернопільщини не існувало. Принаймні вона не числиться ні в реєстрі поліції як легальна [50], ні в переліку Ч. Бляхарського [51]. Однак є певні підстави вважати, що окремі боністи та нумізмати Тернополя могли примкнути до утвореної в 1931 р. при «Подільському краєзнавчому товаристві» філателістичної секції, яку очолював різнобічний колекціонер Мар'ян Грабовський [52].

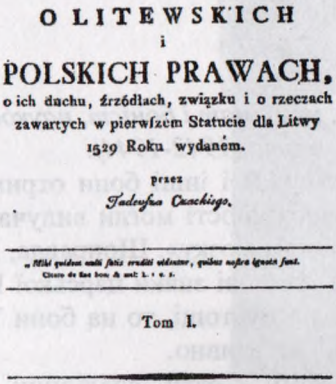

O LITEWSKICH
i
POLSKICH PRAWACH,
o ich duchu, źrzódłach, związku i o rzeczach
zawartych w pierwszém Statucie dla Litwy
1529 Roku wydanem.
przez
Tadeusza Czackiego.

Tom I.

W WARSZAWIE 1800 ROKU.
w Drukarni J. C. G. Regoczego, Jego Królewskiey Mości uprzywileiowanego Drukarza, mieszkaiącego w Starym Mieście Nro. 52.

1. Титульна сторінка книжки Т. Чацького «Про литовські і польські права» (1800).

У той же час такі відомі українські політичні й культурно-освітні діячі Тернопільщини, як депутат сейму Б. Козубський, активний учасник Волинського українського об'єднання Л. Маслов (1909-1943), історик та краєзнавець В. К. Данилевич (іл. 2), незважаючи на переслідування польської поліції за політичну діяльність, зібрали доволі повні колекції місцевих бон.

За часів радянської влади колекціонування бон протягом тривалого часу було напівлегальним. Компетентні органи час від часу безапеляційно визначали його межі, порушення яких переслідувалося. Тому масово колекціонували тільки бони з серпом та молотом і зображеннями вождя. Такі збірки навіть заохочувалися.

Про них писали в пресі, організовували виставки. На грошові знаки соціалістичних країн дивилися поблажливо, аж доки в тій чи іншій країні не виникали деформації соціалізму типу «кліки Ранковіча – Тіто» чи «угорської контрреволюції».

2. В. Данилевич, історик, археолог, нумізмат і боніст, науковий співробітник Кременецького музею (1942-1944).

Принаймні, так було до кінця 50-х рр. Всі інші бони отримали статус ідейно-шкідливих і у випадку необхідності могли вилучатися органами КДБ з обов'язковим «промиванням мозку». Щоправда, і тут існувала певна диференціація. Якщо на грошові знаки царської Росії та білогвардійських урядів дивилися як на пустощі, то на бони УНР та українських самоврядувань – особливо негативно.

Так, 1987 р. відомий у Радянському Союзі дослідник бон Р. Й. Тхоржевський (1929-2001) організував виставку паперових грошей в Тернопільському фінансово-економічному інституті, в експозицію якої були включені грошові знаки УНР. Наступного дня, після неприємної розмови з керівництвом ВНЗ, банкноти з тризубами були вилучені.

З великими труднощами всередині 60-х рр. при Тернопільському товаристві філателістів було засновано секцію бонистів і нумізматів, яка ніякої дослідницької роботи фактично не проводила. Її керівники займалися лише розповсюдженням «Советского коллекционера». Очевидно, апогеєм роботи цієї секції стала виставка однієї з кращих на той час у Радянському Союзі колекції бон РРФСР – СРСР М. П. Іванова. Тільки в період незалежності України 2 листопада 2004 р. було офіційно зареєстровано Тернопільський обласний клуб «Нумізмат», який очолює С. І. Дідух.

Найбільш популярним виданням у галузі боністики післявоєнного періоду став каталог М. Кардакова [53], який у 20-х роках був офіційним представником Радянської філателістичної асоціації в Берліні. До того ж він відомий як автор (псевдонім Росбер – «російський берлінець») невеликих статей з боністики у закордонному журналі «Россика», у яких мова йшла і про українські бони [54]. Виданий у Берліні каталог М. Кардакова був недоступний для переважної маси колекціонерів-боністів, тому неодноразово його копіювали, зокрема і на Тернопільщині.

3. Р. Тхоржевський, доктор історичних наук, професор, засновник і перший керівник науково-методичного Центру з вивчення історії грошей.

Поряд з розвитком практичного колекціонування бон у місті закладалися підвалини наукової боністики. 11 травня 1986 р. в Тернопільському фінансово-економічному інституті, який в роки незалежності України спочатку отримав статус академії, а згодом національного економічного університету, з метою поглибленого вивчення курсу грошового обігу і кредиту, а також розвитку науково-дослідницької роботи серед студентів, доктор історичних наук, професор Р. Й. Тхоржевський (іл. 3) організував бонно-нумізматичний музей, який перетворився у науково-методичного Центр з вивчення історії грошей і грошового обігу країн світу. Це поки що єдина в нашій країні установа такого типу, яка сприяє всебічній підготовці і поглибленню знань майбутніх спеціалістів у галузі грошового обігу і

кредиту. А колекції музею – це справа всього життя першого наукового керівника центру – Р. Й. Тхоржевського. При центрі (керівник Г. М. Марковецька) існує консультативна база у вигляді постійної виставки та підбірки спеціальної нумізматичної і боністичної літератури, що постійно поповнюється новими матеріалами. Центр листується з понад тисячею кореспондентів, як з науковцями, так і з аматорами нумізматики та боністики. Із 1998 р. на його базі проведено п'ять загальноукраїнських наукових конференцій з проблем нумізматики та боністики. У плані роботи науково-методичного центру – видання монографій, каталогів з боністики та іншої спеціальної літератури.

Література

1. Słownik geograficzny królestwa polskiego i innych krajów slowianskich. – T. XIII. – Warszawa, 1901. – S. 615; Лукомские В.К. и Г.К. Вишневецкий замок, его история и описание. – СПб, 1912.

2. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. – Т. 1. – Вінніпег, 1984. – С. 92-93.

3. Кравців Б. Нумізматика // Енциклопедія українознавства. – Т. 5. – Львів, 1994. –С. 1794.

4. Męclewska M. Prawda i legenda o medalierskiej serii królów polskich z czsów Stanisława Augusta // Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність. – Львів, 2005. – С. 268.; Зварич В., Шуст Р. Нумізматика: Довідник. – Тернопіль, 1998.– С. 220, 496.

Й. Лелевель після нетривалого перебування в Кременці та Луцьку, від 1814 до 1824 р. викладав у Віленському, а потім до 1831 – у Варшавському університеті. Після поразки польського повстання емігрував до Бельгії, де став професором історії та географії Брюссельського університету. Відомий як автор шести наукових праць з нумізматики, серед яких тритомна монографія з історії монетної справи епохи середньовіччя. Лелевель був одним із засновників бельгійського нумізматичного товариства. Т. Шевченко у повісті «Художник» з повагою відгукнувся про Лелевеля устами свого героя: «...Он [Демский] теперь совершенно превзойдет своего идола Лелевеля в отечественной истории, то по крайней мере сравнится с ним...»

5. Czacki T. O rzeczy mennicznej w Polsce i Litwie dla uczniów Wołyńskiego Gimnazium. – Kraków, 1835. – S.369.

6. Теодорович Н. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской Епархии // Волынские Епархиальные ведомости. – 1890. – № 11-12. – С. 352-353.

7. Лазутка С. История Вильнюсского университета (1579-1979). – Вильнюс, 1979. – С. 104-105; Ф. Калубовіч Крокі гісторыі Дасьледаваньні, артыкулы, успаміны. – Беласток; Вільня; Менск, 1993. – С. 187.

8. Кравців Б. Нумізматика // Енциклопедія Українознавства. – С. 1794.

9. Волынские Епархиальные ведомости. – 1890. – № 15. – С. 442.

10. Савелюк Й. Історія Крем'янця. Перший зошит. – Крем'янець, 1934. – С. 52.

11. Білинський П. Тернополь и єго околиця // Rocznik kółka naukowego Tarnopolskiego za rok 1893. – Tarnopol, 1894. – S. 117.

12. Glos Polski. – № 44. – 1930. – 2 listopada.

13. Przewodnik po muzeum Podolskiem T. S. L. Tarnopolu 1913. – Z drukarni Leona Wierzbickiego. – Tarnopol, 1913. – S. 10.

14. Glos Polski. – № 46. – 16.11.1930.

15. Cz. E. Blicharski Tarnopol zatrzymany w kadrze pamieci. – Biskupice, 1993. – S. 41.

16. Glos Polski. – № 46. – 1930. – 10 listopada.

17. Glos Polski. – № 44. – 1930. – 2 listopada.

18. Гречило А. До питання про герб Борщева //Літопис Борщівщини. – Вип. 3. – Борщів, 1993.– С. 23.

19. Архів Управління Служби безпеки України в Тернопільській області. – Спр. 4316-П. Коковський Франц (17.03.1885, Бережани – 9.09.1940, Тернопіль). Закінчив Бережанську гімназію та юридичний факультет Львівського університету. Працював адвокатом, окружним суддею, займався громадською та науково-просвітницькою діяльністю. З його ініціативи було створено Історико-етнографічний музей «Лемківщина» в м. Санок. До 1939 р. очолював громадські організації у Бережанському повіті «Рідна школа», «Просвіта», «Сільський господар». Автор поетичних збірок «Сердечні струни» (1907), «Настрої»(1908), оповідань «Вчорашні дні» (1931), «Людська вдячність» (1934) та ін. Засуджений Особливою нарадою НКВС СРСР за ст. 54-13 КК УРСР як соціально-небезпечний елемент на 8 років позбавлення волі. Помер у тюремній лікарні в Тернополі.

20. Бойцун Л. Тернопіль в плині літ. – Тернопіль: Джура, 2003.– С. 262.

21. Львівські вісті. – Ч. 124. – Січ. 1942.

22. ЦДАВО України. – Ф. 3676.– Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 15.

23. Кашеварова Н. Документи Оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга як джерело з історії вивчення нацистами окупованих східних територій // Архіви окупації 1941-1944. – К.: Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 863.

24. Львівські вісті. – Ч. 124.– Січ. 1942.

25. Кременецький вісник. – № 54 (92).– 5 лип. 1942.

26. Кременецький вісник. – № 32 (70). – 16 квіт. 1942; № 81 (223). – 14 жовт. 1943.

27. Гнатишак М. Державні гроші України 1917-1920 років. – Клівленд, 1974.

28. Гнатишак М. Гроші української держави // Українська Загальна Енциклопедія. – Т. 3 . – Львів; Станіславів; Коломия, 1935. – С. 998.

29. Там само. – С. 998.

30. Гнатишак М. Паперові грошові знаки на українських землях // Літопис Червоної Калини. – Ч. IV. – 1931. – С. 18.

31. Там само. – Ч. III. – С. 10.

32. Калиновский М. Денежные эмиссии Украины // Советский коллекционер. – М., 1925. – № 11-12.

33. Ванштейн Е. Гроши Украины // Советский коллекционер. – М., 1928. – № 4-5.

34. Кацитадзе В. А. Каталог денежных знаков Русской революции. – Тифлис: 5-я тип. Полиграфотдела ВСНХ, 1927.

35. Виноградов С.П. Денежные знаки революции и гражданской войны // Архив русской революции. – Т. 8.– Берлин, 1923.– С. 183-200.

36. Браиловский А.М. Монография-каталог денежных знаков Русской революции 1917-1922.– Тифлис, 1922.

37. Глейзер М.М. Бонистика в Петрограде – Ленинграде – Санкт-Петербурге. – СПб: Изд. Александр Принт, 1998. – С. 7, 113.

38. .Гнатишак М. Державні гроші України 1917-1920 років. – С. 214.

39. Там само. – С. 214-215.

40. Каталог бон и дензнаков России, СССР, окраин и образований (1769-1927) / Под ред. Ф. Г. Чучина. – М.: Изд. Советской филателистической ассоциации, 1927. – С. 4.

41. Гнатишак М. Державні гроші України 1917-1920 років. – С. 214.

42. Там само. – С. 214.

43. Там само. – С. 214.

44. Solski T. Polski pieniądz papierowy. Spis bonów wojennych z lat 1914-1920. – Część 1. – Lwów, 1924.

45. Zapiski Numizmatyczne. – № 1.– Lwów, 1925.

46. Musial A. Bony miast województwa Lwowskiego z lat 1914-1923 w zbiorze Tadeusza Solskiego // Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність. – Львів, 2005. – С. 315-321.

47. Solski Tadeusz. Polskie bony wojenne 1914-1921. – Lwów, 1943. Після смерті Т. Сольського його працею та архівами не зовсім коректно скористався відомий в Польщі дослідник грошового обігу професор Кальковський при підготовці своєї праці «1000 років польським монетам».

48. Глейзер М.М. Бонистика в Петрограде – Ленинграде – Санкт-Петербурге. – С. 17.

49. Документ нещодавно надійшов у ДАТО, тому перебуває на стадії консервації та реставрації і до фонду поки що не долучений.

50. ДАТО.– Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 17-21.

51. Blicharski Cz. Miscellanea Tarnopolskie. – Biskupice, 1994. – S. 471.

52. Ibid.

53. Кардаков Н.И. Каталог денежных знаков России и Балтийских стран 1769-1950 гг. – Берлин, 1953.

54. Росбер Н. Денежные знаки Украины // Россика. – № 23. – С.228-234; Кардаков Н. Денежные знаки Украины: Местные выпуски // Россика. – № 24. – С. 254-260.